

שומרים על המורשת

בכל מקום שתזרקו מטבע ותתחילו לחפור תמצאו קרוב לוודאי שרידים ארכיאולוגיים שיכולים לשפוך אור יקרות על אלפי שנים של פעילות אנושית. למה לא חופרים בכל האתרים, איך שומרים על הממצאים וכיצד מכשירים אתר או גן לאומי לביקורי הקהל. ריאיון עם האדריכל זאב מרגלית, מנהל אגף שימור ופיתוח

כתב: אריאל קרס צילומים: זאב מרגלית

בשבתות הקרירות של החורף כיף לטייל על ג'בלאות ישראל ולהגיע לאתרים הארכיאולוגיים שארצנו התברכה בהם - מדרן ועד אילת. אתרים רבים בישראל שמורים ומטופחים היטב, אך יש גם הרבה מקומות שנראים כמו עיי חורבות - כמו תל קדש למשל, השוכן סמוך לקיבוץ מלכיה שבגליל המזרחי. מצדו הצפוני-מזרחי של הכביש העולה מבקעת קדש יש שרידים של מקדש רומאי עם קיר מרשים ועמודי אבן עצומים שכובים לידו. מצדו השני של הכביש שוכב כמו דרקון רדום תל ענקי. לעתים נדמה שבמקום הזה הזמן עמד מלכת.

מתחת לשכבות האדמה המכסות אתרים רבים בארץ מסתתר ודאי אוצר של ממצאים ארכיאולוגיים והיסטוריים, שיכול לשפוך אור יקרות על אלפי שנים של פעילות אנושית. למה לא חופרים ומגלים בפנינו, המטיילים חובבי ההיסטוריה, את כל מכמני העתיקות של ארצנו?

"זה לא כל כך פשוט כמו שאתה מציג את זה", מרגיע את התלהבותי האדריכל זאב מרגלית, מנהל אגף שימור ופיתוח ברשות הטבע והגנים. "ישראל היא ערש התרבות האנושית. אנו ממוקמים בארץ שבה עבר האדם הקדמון בדרכו מאפריקה לאירופה. ישראל מהווה ארץ מעבר בין שני האימפריות הקדומות, מצרים ומסופוטמיה. היא ערש התפתחותן של הדתות המונותאיסטיות, בתחילה היהדות ואחריה הנצרות והאסלאם. יש בה השפעות של היוונים והרומאים ממערב, של הביזנטים מצפון ושל המוסלמים

ממזרח. עברו כאן הצלבנים, הממלוכים, העות'מאנים, המנדט הבריטי - עד להיסטוריה המאוחרת של מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל. יש אצלנו אינספור ממצאים ואתרים מכל התקופות בהיסטוריה, כך שלא משנה מה נעשה וכמה כסף נגייס לשם כך, תמיד יישארו עוד אתרים לגלות ולחפור בהם. לכן צריך לעבוד בתבונה ולפי סדרי עדיפויות".

חופרים בשירות המדע והתיירות

בכל מקום שתזרקו מטבע ותתחילו לחפור, תמצאו קרוב לוודאי שרידים ארכיאולוגיים.

כשבונים שכונה או כביש או אפילו בית בודד באתר שקיימת בו אפשרות למצוא עתיקות, נערכות תחילה "חפירות הצלה" כדי לבדוק אם המקום אינו במקרה אתר קדום. זהו תפקידה של רשות העתיקות, האחראית על כל עתיקות ארצנו.

"לעומת זאת, בגנים לאומיים ובשמורות טבע יש לחפירות ארכיאולוגיות שתי מטרות עיקריות - מדעית ותיירותית", מסביר מרגלית. יוזמי המחקרים המדעיים הם בעיקר אוניברסיטאות מהארץ ומהעולם, והמטרה היא מחקר על פי יעדים שהציבו לעצמם הארכיאולוגים החוקרים. את החפירות למטרות תיירות יוזמת בעיקר רשות הטבע והגנים עם שותפים שונים, והמטרה

שבוע המורשת בישראל

שבוע המורשת בישראל יתקיים בחג החנוכה, זו השנה השנייה, במטרה להעלות את מודעות הציבור למורשת ולחשיבות שמירתה. במסגרת שבוע זה יתקיימו פעילויות שונות בסימן מנורת שבעת הקנים - כסמל בין עבר, הווה ועתיד, בין חומר לרוח ובין חורבן לתקומה. פרטים נוספים בעמ' 45 ובעמ' 58

היא חשיפה, שימור והמחשה של אתר ארכיאולוגי

והכשרתו לביקורי קהל. כל החפירות מבוצעות על פי כללים מדעיים זהים. סדרי העדיפויות בחפירה לצורך מחקר מדעי נקבעים בדרך כלל על ידי גורמים מדעיים. כאשר מטרת החפירה היא תיירותית, סדרי העדיפויות כוללים קריטריונים מגוונים כגון מכלולי עניין למבקרים, צירי תיירות, פוטנציאל לחשיפת מונומנטים משמעותיים, יצירת מגוון ערכים משולב של נוף, טבע ומורשת ועוד. "ברגע שהארכיאולוג חופר באתר

וחושף אותו לאוויר, האתר נחשף לאיתני הטבע כמו רוח, שמש וגשם והוא מתחיל להיפגע ולהתבלות", אומר מרגלית. "אם אנו מוצאים שהאתר עומד להתמוטט או להידרדר, מחויבותנו היא לעצור את ההידרדרות. כאן נכנס השימור. שימור עתיקות הוא תחום אחר. הקריטריון העיקרי לשימור באתר הוא רמת הרגישות שלו מפני הידרדרות. רמה זו נבחנת בסקרים הבודקים את מצב יציבותם של השרידים העתיקים ואת כושר ההישרדות שלהם לאורך זמן. האתרים הרגישים ביותר מקבלים את הטיפול הדחוף ביותר. זאת מתוך ההנחה שיש לשמור

תחילה על המונומנט העתיק עבורנו ועבור הדורות הבאים ואחר כך אפשר יהיה גם להכשירו לביקורי קהל. במקדש הרומאי בקדש, למשל, נערכו בדיקות וניטור של יציבות. גילינו שמצבו סביר - לכן הוא אינו בראש סדר העדיפויות שלנו ואנו מפנים את התקציבים לאתרים פחות יציבים שיתמוטטו אם לא נטפל בהם מיידית". לדברי מרגלית, לפעמים אפילו חוזרים ומכסים באדמה אתרים שנחשפו כדי לשמור עליהם מפגעי מזג האוויר ומונומנטים. "האתר הכי שמור נמצא מתחת לאדמה", מסביר מרגלית, "לדוגמה התיאטרון בחלוצה. לאחר בדיקות הבנו

גן לאומי בית שאן. חלק מהעמודים שוחזרו וחלקם הושארו כפי שנפלו ברעידת האדמה שהחריבה את העיר, כדי להמחיש למבקרים את הדרמה של הסיפור ההיסטורי

שלא נוכל לשמור עליו ולכן, לאחר הכנה קפדנית, כיסינו אותו בחול עם תיעוד וסימון מיוחד. אולי בעתיד יחפרו אותו שוב. זאת בדיקת הגישה של תכנון בריקיימה - תמיד להשאיר משהו גם לדורות הבאים".

שימור, שחזור, פיתוח ומה שביניהם

שימור, שחזור ופיתוח הם שלושת הצעדים בהכשרת אתר או גן לאומי לביקורי הקהל. השימור כולל מגוון פעולות שנועדו לשמור על ערכי התרבות, במטרה להעביר אותם לדורות הבאים במצב שאיננו גרוע יותר מזה שבו הם התקבלו או נמצאו. אנו

עוסקים בשלושה מעגלי שימור: חיצוני - עם קשר לסביבה, לשטחים הפתוחים, ליישובים ולתשתיות; בינוני - שעיקרו תכנון נוף שנועד ליצור ולשמור את אוירת המקום ואת נוף התרבות בצורה הקרובה ביותר לסביבה ההיסטורית של האתר; ופנימי - שימור מקצועי של ממצאים ארכיאולוגיים והיסטוריים באתר, על פי כללי האתיקה והאמנות הבינלאומיות. השחזור הוא תהליך של הקמה מחדש של מבנים או של חלקיהם והשבתם למצבם המשוער בשלב כלשהו בהיסטוריה. זוהי פעולה שנועשת בדרך כלל לטובת הציבור הרחב, לצורך הבהרה והמחשה של המונומנט. קיים מתח בין הצורך לדאוג להמחשה לקהל ובין הרצון לשמור על האתר באופן אותנטי ככל האפשר. ערך שמירת המקורות יהיה תמיד השיקול המכריע. הפיתוח מבוסס על טיפוח ערכי נוף, טבע ומורשת והתקנתם לטובת הציבור הרחב, כדי להנגיש לו את האתר. יש צורך בשירותי תיירות שונים כגון שבילים, מצפורים, הצללה, פיתוח נופי, שילוט והמחשה, מיצגי אור וקול וגם מזנון, חנות מזכרות, שירותים ועוד. השאיפה היא תמיד לפיתוח מינימלי, איכותי, שלא יתחרה במשאב האמיתי שהוא האתר הארכיאולוגי - אלא רק יעצים אותו. לרבים מהאתרים בישראל יש חשיבות עולמית והם הפכו בעשורים האחרונים לאתרי מורשת עולמית של אונסק"ו. בארצנו הקטנה יש 16 אתרי מורשת עולמית מוכרזים (כמו מצדה; התילים

המקראיים חצור, מגידו ותל באר שבע; דרך הבשמים כולל עבדת, ממשיית, חלוצה ושיבטה; בית גוברין; ובית שערים). יש אתרים רבים נוספים הראויים לתואר זה אך טרם הוכרזו, כמו קיסריה, תל דן, בתי הכנסת העתיקים בגליל ועוד. "כל הזמן צריך לזכור שבגנים לאומיים ובשמורות טבע אנו מנהלים את נכסי התרבות החשובים ביותר בישראל, חלקם גם בעלי חשיבות עולמית", אומר מרגלית. "זה האוצר הלאומי האמיתי שלנו, המשאב שמחבר אותנו לשורשים ההיסטוריים של הארץ שלנו, והוא אולי אפילו חשוב יותר מגו, כפי שחלק חושבים", הוא צוחק.

לגלות את צפונות האתר

עקרונות התכנון של גנים לאומיים ושמורות טבע בישראל מבוססים על שמירת הטבע ועל שימור האתרים הארכיאולוגיים וההיסטוריים, אך גם על שיפור החוויה והשירות לקהל המבקרים, כולל פעולות של חינוך, הסברה, המחשה ועוד. באתרים יש מסלולים ומוקדים לקהל המבקרים, תוך התייחסות לנוף התרבות של האתר ושמירה על "זירת הסיפור ההיסטורי". העיקר בתכנון האתר הוא הטבע, השרידים הארכיאולוגיים והנוף הפתוח - כדי לקרב את המבקרים אל ערכי הטבע, אל הנוף ואל המורשת המקוריים. איך הופכים את הארכיאולוגיה לתיירותית ומזמינה ובו בזמן שומרים על שכיות התרבות הללו מפני נזקים? הגישות של הארכיאולוגיה והתיירות לאתר שונות, אך אפשר לשלב ביניהן. לדוגמה, "כדי להבין

חתך טיפוסי ותוכנית של רחוב רומאי עתיק, הארכיאולוג אינו צריך לחפור את כל הרחוב. הוא יכול לחפור בתחילת הרחוב ריבוע בגודל חמישה על חמישה מטרים וכך גם בסוף הרחוב, והוא יבין את מה שהוא צריך", מסביר מרגלית. "אבל תייר שבא לבקר בבית שאן, בציפורי, בסוסיתא או בקיסריה ירצה לטייל בעיר עתיקה, ברחוב רומאי, ולראות במו עיניו איך חיו פה פעם. הוא לא יסתפק בבורות החפירה ולכן צריך לעבור מהתחום המדעי לתחום התיירותי. המשמעות היא לחשוף את כל הרחוב עם מכלול המבנים שלצדו, לשמור את העתיקות ולאפשר גישה נוחה והמחשה הכוללת אינפורמציה עניינית ולא מוגזמת, לצד שמירה על האותנטיות והראשוניות. יש לעורר בקרב התייר את התחושה שהוא עצמו מגלה את צפונות האתר". דוגמה לכך אפשר לראות בגן לאומי קיסריה. קיסריה, שנבנתה על ידי הורדוס, הייתה עיר נמל אדירה, בירת הארץ בתקופה הרומית והביזנטית. כיום היא אתר גדול שנראה כאילו הוא ממשיך להתקיים ולפעול גם בימינו - בחלק מהאתר יש תחושה של קפיצה אחורה בזמן, לתקופה שבה קיסריה הייתה "הצעקה האחרונה" מבחינה טכנולוגית ותרבותית. עם זאת, בחלק אחר משולבים גם מסעדות, גלריות ובתי קפה ומתקיימים בו אירועים ומופעים שונים, כך שמתקבל אתר "חי" ותוסס ביום ובלילה, היוצר חיבור בין העבר להווה. לפני כשנתיים הקימה הרשות ארבעה צוותי שימור - שניים בצפון, אחד במרכז

שמורת טבע נחל התנינים, הסכר הרומי ומתקן ויסות המים

שימור ושחזור גרם המדרגות והקשת במצודת מגדל צדק

ואחד בדרום. "צוותים אלו הוקמו מתקציב מיוחד של משרד ראש הממשלה לשימור תשתיות מורשת", אומר מרגלית. "הצוותים מבצעים עבודה מקצועית על פי תוכנית משותפת לנו ולרשות העתיקות, לצורך תחזוקת המונומנטים הארכיאולוגיים בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע לאורך זמן - כך שתמיד יימצאו במצב יציב ואיכותי".

מבט לעתיד

אבל מובן שלא הכול ורוד. "יש לפעמים פגיעות בזדון, כמו במקרה של ההשחתה המכוונת של העיר העתיקה בגן לאומי עבדת ב־5 באוקטובר 2009. הנזק היה עצום. בשיקום הושקעו כמעט תשעה מיליון שקלים והוא ארך חמש שנים", אומר מרגלית. למרבה המזל, מקרים כאלה הם נדירים. לשם צמצום הפגיעה באתרים ארכיאולוגיים הרשות עוסקת רבות בחינוך ובהסברה. "הפעולות נעשות בכמה מעגלים", מפרט מרגלית.

"זה מתחיל בהתייחסות לקהל עוד בשלב הכשרת האתר - בעיקר בהמחשה, בשילוט, במודלים, בסרטים, במיצגים אורקוליים ובאמצעים מתקדמים אחרים. מרכזי החינוך וההדרכה שלנו מעניקים דגש הדרכתי לאתרי המורשת, מקיימים השתלמויות למדריכים ומעבירים מידע וחיידושים למורי הדרך ומידע רב ישירות לציבור. בחגים אנו מקיימים לטובת הציבור הרחב פעילויות הקשורות לאופי האתרים, כמו שוק נבטי בממשיית או מופע סוסים בהיפודרום בקיסריה. פעם בשנה מתקיים שבוע המורשת המעלה על נס את אתרי המורשת ברשות הטבע והגנים ובארץ כולה. "לסיכום אני מאמין שכל אחד צריך לזכור שאנחנו כאן אורחים לרגע, ואילו האתרים האלה קיימים כבר אלפי שנים, מרחיבים עבורנו את מושג הזמן ומחברים אותנו לשרשרת אנושית ארוכת שנים, ולכן אנחנו חייבים להתייחס אליהם בכבוד.

"תפקידה של רשות הטבע והגנים במרוץ השליחים ההיסטורי המרתק הזה הוא להעביר את 'המקל' של המורשת, שלם ככל שאפשר, לדורות הבאים".

שימור הפרסקאות (ציורי הקיר העתיקים) במצדה

כאן חופרים

בשנת 2015 התקיימו בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע קרוב ל־50 חפירות וסקרים, שחשפו מידע חדש ומרתק על ההיסטוריה ועל התרבות באתרים השונים / ד"ר צביקה צוק, ארכיאולוג ראשי, רשות הטבע והגנים

מדי שנה מתקיימות עשרות חפירות ארכיאולוגיות בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע. החפירות נערכות בעיקר בחודשי הקיץ החמים, כדי לאפשר לאקדמאים ולסטודנטים להתפנות לחפירות כחלק מחובתם, בנוסף למתנדבים הרבים שמגיעים מהארץ ומרחבי העולם. לא רק שהמתנדבים אינם מקבלים שכר, הם גם צריכים לשלם דמי השתתפות כדי לכסות את הוצאות הלינה והכלכלה.

השנה התקיימו בגנים הלאומיים ובשמורות הטבע קרוב ל־50 חפירות וסקרים - מספר שיא בהשוואה לשנים עברו. כשליש מהחפירות חדשות, בעוד היתר הן חפירות המתמשכות משנה לשנה. בכל שנה נחפרים עוד פלח ועוד נתח משטח העתיקות ומתקבל מידע חדש על ההיסטוריה ועל התרבות החומרית של התושבים. במהלך עונת חפירה אחת (שבועיים-שישה שבועות בשנה) אין כמעט אפשרות ללמוד היטב על האתר. הסודות הטמונים באדמה מתגלים לאט לאט, שנה אחרי שנה. כך יש חפירות שנמשכות על פני עשר עונות (שנים) ואף יותר.

החפירות המתוכננות להתבצע בגנים לאומיים ובשמורות טבע מחייבות מהארכיאולוג לבקש גם היתר מרשות הטבע והגנים. זו דוגמת בראש ובראשונה לשמירת הטבע והמורשת באתר ומעמידה בפני החופר תנאים שיבטיחו שהאתר לא ייפגע. יש קשר מצוין בין החופרים לאנשי רשות הטבע והגנים ובמקרים רבים החופר מקבל עזרה וסיוע.

הרשות מבצעת עם החופרים ובתיאום עם רשות העתיקות שימור מלווה חפירה. שימור זה הוא זמני. כשחושבים כי חלקים מסוימים מהחפירה ראויים להצגה לקהל הרחב, נעשות פעולות תכנון כדי להפוך אותה לאתר קולט קהל. רק אז משקיעים מאמצים באתר והוא הופך לגן לאומי קולט קהל. מאמצים רבים מושקעים כדי לשמור על העתיקות - על אלו שנחפרות כעת, על אלו שנחפרו בעבר ועל אלו שייחפרו בעתיד, וכל זאת כדי לאפשר לנו ולדורות הבאים לראות, ללמוד, לספוג ולהפנים את המורשת הלאומית של ארץ ישראל ושל תושביה בעת העתיקה.